

A CSEHSZLOVÁK KATOLIKUS EGYHÁZ AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUS ALKONYÁN¹

Kelet–Közép-Európa több államában az egyház is aktív módon kivette a részét a politikai rendszerváltásból. Tevékenysége különböző mértékben nyilvánult meg az egyes országokban – a legjelentősebb talán Lengyelországban volt, a történelmi hagyományoknak és a lengyel pápa személyének köszönhetően. Ám hasonló szerepet töltött be az egyház a bársonyos forradalom előtti Csehszlovákiában is, még ha ez eddig kevésbé ismert témának is számít. Jelen tanulmányban főként a csehszlovákiai katolikus egyházi ellenzék és a polgári ellenzék együttműködését vizsgáljuk a bársonyos forradalmat megelőző években, különös tekintettel Szlovákiára.² Továbbá megpróbáljuk rekonstruálni azt a politikai környezetet, amely Csehszlovákiában 1989 novemberében lehetővé tette a rendszerváltást – komolyabb erőszakos események nélkül.³

A tízmillió csehszlovák katolikus Kelet–Közép-Európában – Lengyelország után – a hívők második legnépesebb közösségét alkotta, ugyanakkor a csehszlovák egyház távol állt attól, hogy olyan „különleges” – a hivatalos szervek által is elismert – státust vívjon ki magának, mint a lengyel. A régió országaiban a második világháborút követően az egyház és az állam között alapvetően ellenséges viszony alakult ki.

A kommunista pártok és ideológusaik az ötvenes években a katolikus egyház előjogainak felszámolására törekedtek. Eközben – Szlovákia vonatkozásában – hangsúlyozták, hogy a szlovák klérus számos tagja nyíltan vagy bur-

¹ Jelen tanulmány a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Dunatáji Népek Kutatása Szakalapítvány támogatásával valósult meg

² Ebben nagy segítségünkre szolgálnak a magyar Külügyminisztérium dokumentumai, amelyekben bőséges információ található a szlovákiai katolikus egyház tevékenységéről.

³ A csehszlovák politikai rendszerváltozásról lásd: Musil, Jirí: *The End of Czechoslovakia*. Budapest, London, New York, CEU Press, 2000; Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století*. Bratislava, Academic Electronic Press, Praha, 1997.

koltan támogatta a Tiso vezette fasiszta szlovák államot. Az államhatalom az egyházi vezetés működésének megnehezítését, az egyház lakosságra gyakorolt befolyásának visszaszorítását tűzte ki célul. A Szentszékkal való kapcsolattartás korlátozása, a lelkipásztori tevékenység teljes körű felügyelete, és a világi hívek szervezett tevékenységének korlátozása is az egyházi ellenzéki csoportosulások sérelmei között szerepelt. Egyes országokban az egyház és az állam viszonya viszonylag békés keretek között normalizálódott. A klérus markáns politikájának megtörését fiatal, a rendszerhez lojális püspökök ki-nevezésével érte el a hatalom. Az egyház és az állam viszonya Csehszlovákiában – hasonlóan Romániához és Bulgáriához – szinte változatlan formában maradt fenn egészen a nyolcvanas évekig.

A polgári ellenzék

A csehszlovák ellenzéki mozgalom az 1968-as eseményeket követő években az 1977-ben létrejött Charta'77 polgárjogi csoport köré szerveződött. A Gustáv Husák⁴ által fémjelzett normalizációs időszakban egyre nyíltabban kezdtek fellépni a régi-új politikai berendezkedést teljesen elutasító csoportok, akik a Charta'77 nevezetű híres felhívásukkal léptek a nyilvánosság elé. A Charta a Helsinki Záróokmányban⁵ elfogadott szabadságjogokra hivatkozott, illetve ezek betartását kérte számon a hatalomtól. A dokumentumot kezdetben 242-en írták alá, a támogatók száma később 2000-re bővült. Az aláírók csoportját a Charta szóvivői, többek között Jan Patočka filozófus, Jiří Hájek történész, politológus és Václav Havel író vezették.

A csehszlovák vezetés adminisztratív eszközökkel éveken keresztül sikerrel háttérbe szorította az ellenzéki mozgalmat⁶. A Charta'77 egy sor ellenzéki

⁴ Gustáv Husák (1913–1991) szlovák kommunista politikus. A hatvanas években a reformszárny egyik vezető személyisége, ám a prágai tavasz eltiprása után a normalizáció élére állt, 1969-től Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) főtitkára, 1975-től Csehszlovákia elnöke.

⁵ Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Helsinkiben megtartott konferenciáján 1975-ben politikai ajánlásokat fogadtak el az emberi és kisebbségi jogok területén. Az egyezményt a szocialista blokk országainak vezetői is aláírták.

⁶ A hatalom ugyanakkor különféle ellenakciókat is szervezett. 1977 elején például kibocsátották az „Ellen-chartának” (Anticharta) is nevezett nyilatkozatot, amelyben művészek és a kulturális élet számos szereplője ítélte el – különböző okokból – a Chartát, és fejezte ki a rendszer iránti lojalitását.

csoportot szervezett meg, amelyek egy-egy társadalmi réteg, lakossági csoport körében fejtették ki tevékenységüket. Egyik fontos céljuk az ellenzéki mozgalom tömegbázisának kiszélesítése volt.⁷ Bár a Charta '77 szinte a bársonyos forradalomig az emberi jogok védelmével foglalkozó, különféle csoportokból álló laza mozgalom maradt, a nyolcvanas években az emberjogi, polgárjogi követelések mellett megfogalmazásra kerültek politikai célok is. A gorbacsovi politika hatására 1987 őszén a Charta'77 felülvizsgálta addigi politikáját, és még inkább előtérbe helyezte az emberi jogok kérdését. A politikai arénában megjelent első ellenzéki, a lakosság részére alternatív programot felmutató politikai párt 1988 májusában alakult meg – illegálisan – Demokráciáért Társaság néven. A nyolcvanas évek végére megnőtt az illegális szamizdat kiadványok száma és példányszáma is, amelyeket a modern nyugati technológia segítségével egyre szélesebb körben terjesztettek.

A Charta'77 tudatos lépéseket tett a csehszlovák ellenzéki mozgalom nemzetközi kapcsolatainak kiszélesítésére, a megmozdulás „nemzetközivé tételére”. Intenzív kapcsolatokat ápolt a hasonló lengyel és magyar mozgalmakkal, sőt a nyugat-európai értelmiséggel is.⁸ A politikai tevékenységéhez szükséges anyagi és technikai támogatást a Soros György által létrehozott, londoni székhelyű East–Central European Foundation nyújtotta. A Charta'77 különleges szamizdatokat adott ki a fiatalok számára, és kulturális programokkal próbálta növelni befolyását a fiatalabb korosztályban. A mozgalom az értelmiség és a fiatalság mellett a hívők körében is támogatókat szerzett. Legfőbb szövetségese a „földalatti” egyház lett, az egyházi ellenzékkel számos közös demonstrációt tartottak. Az egyház részéről Tomášek bíboros prágai érsek volt a legjelentősebb támogatója az ellenzékkel való együttműködésnek.⁹

⁷ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Külügyminisztérium (a továbbiakban: KÜM) Titkos Ügyiratkezelés (a továbbiakban: TÜK) XIX-J-1-j 38. doboz 002377/1988 [Csehszlovákia 1988]. A legfontosabb, illetve jelentős befolyással rendelkező csoportok a társadalom több szegmensében jöttek létre. Az értelmiség körében tevékenykedett a SPUSA (USA Baráti Kör); a Tomáš Garrigue Masaryk Társaság; a Havlíček Alapítvány (fiatal írók, költők támogatására); a Prágai Kulturális Központ; az ifjúság és a pacifisták körében fejtette ki tevékenységét az NMS – Független Béke Egyesület, valamint a háztartásban dolgozók körében működő demokratikus kezdeményezés volt az ISO (Szociális Védelmi Szövetség).

⁸ Lásd erről bővebben: Day, Barbara: Bársonyos filozófusok. Budapest, Typotex, 2004.

⁹ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 38. doboz 002377/1988 [Csehszlovákia 1988].

Fontos megjegyezni, hogy a Charta mozgalomban jóval nagyobb számban vettek részt cseh ellenzékiek, mint szlovákok. A szlovák részvétel kisebb súlya feltehetőleg annak is betudható, hogy a normalizáció Szlovákiában enyhébben érvényesült, a politikai berendezkedés kevésbé sújtotta az értelmiséget, továbbá a föderatív keretek között a szlovák fél jobban tudta érvényesíteni az elképzeléseit, mint a cseh. Ennek ellenére a nyolcvanas évek Szlovákiájában is egyre nagyobb teret kaptak az emberjogi, polgárjogi, környezetvédelmi kérdések, és a vallásszabadság ügye körül formálódó ellenzéki – köztük jelentős számban katolikus – csoportok. Az emberjogi ügyekben megnyilatkozó szlovák ellenzéki csoportosulást – élén a cseh származású Milan Šimečka filozófussal és politológussal – zömmel értelmiségiek alkották. A nyolcvanas évek elején a még viszonylag szűk bázissal rendelkező, elitista ellenzék tevékenysége az évtized végére felélénkült. Igyekeztek „kamatoztatni” az átalakulás körüli vitákat, valamint a közvélemény felfokozott várakozását. Egyre több, a közvélemény számára is látható nyilvános akciót indítottak el, tüntetéseket szerveztek, kiadványokat terjesztettek.¹⁰ Ugyanakkor a magyar nagykövet beszámolóiból kiviláglik, hogy bár a politikai ellenzék aktivizálódott, ám a tömegtájékoztatás területén igen korlátozott befolyással rendelkezett, és nem vált a lengyelországi Szolidaritáshoz hasonló tömegmozgalmommá.¹¹

Válság és változás

A csehszlovák ellenzék lehetőségei nem Prágában, hanem sokkal inkább Moszkvában dőlték el. A Mihail Gorbacsov által meghirdetett peresztrojka és glasznoszty hatásai – ha lassan is –, de jelentkeztek Csehszlovákiában. A csehszlovák vezetés igyekezett bevonni a lakosság minél szélesebb rétegeit az új gazdasági mechanizmusra való áttérés előkészítésébe. Egy 1987-ben közzétett tervezet szerint a gazdasági alrendszer átalakítása 1990-ig tartott volna. A tervutasításos gazdaságirányítási szerkezet megreformálását szükségessé tette az is, hogy a nemzeti jövedelem növekedése nem a tervezettek szerint alakult. A termelő szférában nem csökkentek az anyag- és ráfordítási költségek, és a komoly ellátási zavarok is egyértelművé tették a lakosság előtt a gaz-

¹⁰ Kováč, Dušan: Szlovákia története. Pozsony, Kalligram, 2001, 286–307.

¹¹ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 38. doboz 005366/1987 [Csehszlovákia 1987].

dasági rendszer fenntarthatatlanságát. Az iparcikkek szűkössége is komoly feszültségekkel járt. A gazdasági nehézségekre a korabeli politika eltérő válaszokat adott.¹²

A gazdasági és társadalmi feszültségek a politikai életben is változásokat eredményeztek. Az új idők új szelei vezércseréhez vezettek a párt élén.¹³ A prágai tavaszt „normalizáló” Gustáv Husák leváltását az idős politikus megromlott egészségi állapotával magyarázták a hivatalos szervek, igaz, Husák vigasztalásképpen megtarthatta a protokolláris jelentőségű államfői posztot. A döntés meghozatalára azonban nem csak a hivatalosan közzétett indok motiválhatta a feleket: az alkotmány szerint a vezetői posztokat cseh-szlovák viszonylatban paritásos alapon osztották el, de ezt a passzust a Husák-érában nem tartották be. Ám Miloš Jakeš¹⁴ főtitkárrá választásával az alkotmány bekezdései ismét érvényesültek: 1987. december közepén húsz év után ismét cseh nemzetiségű személy került a párt élére, míg Husák személyében szlovák maradt az államfő. Megválasztását követően Jakeš a Politikai Bizottság ülésén a Szovjetunióban megkezdett gorbacsovi változások mellett érvelt, ám a rendszer megreformálására tett lépései meglehetősen visszafogottak voltak – így nem is vezettek eredményre. Ugyanakkor elődjéhez hasonlóan szintén elhatárolta magát az 1968-as eseményektől: „megalapozatlanok azok a remények, amelyek a politikai ellenzék legalizálására irányulnak.”¹⁵

Az 1989. november 17-én Prágában elindult tiltakozások hatására közel két hét alatt összeomlott az államszocialista politikai rendszer. A bársonyos forradalom¹⁶ néven elhíresült fordulatban új szereplők jelentek meg a politika

¹² MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j 38. doboz 005366/1987 [Csehszlovákia 1987]. A közép-szlovákiai Besztercebánya vezetői például javaslatot tettek az áruk korlátozott árusítására: „csak kevés áru legyen a pultokon, mert a lengyel és a magyar turisták még azt a keveset is széthordják, ami van”. A pozsonyi kormányhivatal a turistákkal szembeni intézkedéseket végül nem engedélyezte

¹³ A személycserékkel kapcsolatban lásd még Berend T. Iván: *Terelőúton. Közép- és Kelet-Európa 1944–1990*. Budapest, Vince Kiadó, 1999, 336–337.

¹⁴ Miloš Jakeš (1922) cseh kommunista politikus. 1968 őszén csatlakozott Husák normalizációs kurzusához. A hetvenes évek végétől a CSKP Központi Bizottságának, 1981-től a KB elnökségének tagja. 1987–1989 között a CSKP főtitkára.

¹⁵ MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j 38. doboz 002099/2. A Csehszlovák Kommunista Párt 1987. decemberi ülése.

¹⁶ A bársonyos forradalom elnevezést a magyar rendszerváltozásnak megfelelő fogalom leírására használják Csehszlovákiában. Az 1989. november 17-ét követő események hatására a cseh-

színterén. A normalizációs időszak ellenzéki csoportosulásainak azonban eltérő mozgatórugói voltak a föderáció két tagköztársaságában, Csehországban és Szlovákiában. Így a cseh és a szlovák ellenzéki akciók irányultsága sem volt azonos az államszocialista időszak utolsó éveiben – míg a szlovákoknál a vallásszabadság és a szlovák nemzeti kérdés megoldása, addig a cseheknél az egyéni emberi és politikai jogok kérdései kerültek előtérbe.¹⁷ A szekulárisabb Csehországban a Charta'77 mozgalom emberi és polgári jogi független kezdeményezésként hallatta hangját, a vallásosabb, tradicionálisabb Szlovákiában pedig a természetvédők és jogvédők mellett a katolikus egyház is az ellenzéki mozgalom fontos szereplőjévé vált. A cseh és a szlovák ellenzék intézményileg sem egyesült, ugyanakkor bizonyos alapjogi, emberi jogi kérdésekben konszenzus volt közöttük. Az 1989. november közepén intézményesült cseh ellenzéki *Polgári Fórum*,¹⁸ valamint a szlovák *Nyilvánosság az Erőszak Ellen*¹⁹ mozgalom a párttal való tárgyalásokon még egységes álláspontot tudott kialakítani, azonban a későbbiekben az egymással ellentétes közjogi javaslatok rávilágítottak arra, hogy a cseh és a szlovák ellenzék a nyolcvanas években egymástól eltérő alapokon és ideológiai síkon fejlődött.²⁰

Az egyházi ellenzék

A második világháború után az egyház működését Szlovákiában is korlátozták – hasonlóan a környező országokhoz. Ebben közrejátszott az is, hogy a szlovákiai püspökök és papok nyíltan vagy burkoltan támogatták a Jozef Tiso vezette fasiszta Szlovák Államot. Az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően az egyházi életet fokozatosan leépítették. A püspöki székek las-

---

szlovák kommunista hatalom viszonylag békésen adta át a hatalmat a polgárjogi, emberjogi aktivisták körül csoportosuló ellenzéknek.

¹⁷ Hamberger Judit: Csehszlovákia szétválása. Egy föderációs kísérlet kudarca. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1997, 51–185.

¹⁸ Občanské fórum (OF)

¹⁹ Verejnost' proti násiliu (VPN)

²⁰ Hamberger Judit: A rendszerváltás és az állam felbomlása Csehszlovákiában (1990–1992). In: Proletárdiktatúrákból a polgári demokráciákba (1989–1992). Szerk.: Glatz Ferenc, Budapest, MTA–Társadalomkutató Központ, 2004, 81–95.

san megüresedtek, az egyházmegyéek élén állókat internálták vagy bebörtönözték.²¹

1968-ban a prágai tavasz hatására, valamint az utána következő „normalizáció” éveiben némi enyhülés állt be, megszűnt a nyílt agresszió (internálás, bebörtönzés). 1968-ban a föderációról szóló törvény aláírása után megnőtt a politikai életben addig mellőzött szlovákok szerepe. Ez azt is eredményezte, hogy az államhatalom rendezni kívánta a katolikus egyház helyzetét az országban, mivel a Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra formailag még mindig Esztergomhoz tartozott. 1977-re sikerült tető alá hozni a Szentszékkal az új egyháztartomány felállításáról szóló megállapodást. Az év végén VI. Pál pápa érseki rangra emelte a Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúrát, és létrehozta az önálló szlovák egyháztartományt. A kassai és rozsnyói egyházmegyéket kiszakították az egri egyháztartományból, és hozzácsatolták az új szlovák egyháztartományhoz. Ezzel a szlovákiai egyházmegyéek végleg elszakadtak Magyarországtól. Létrejött a Nagyszombati Főegyházmegye, meghatározták határait és egyháztartományát.²²

Miután tehát a nyolcvanas évekre a szlovákiai katolikus egyház területe és határai egyházjogilag egybeestek az állami határokkal, a szlovák katolikusok számára az egyház jogait, működését korlátozó intézkedések felszámolása vált a legfontosabb kérdéssé. Az egyházon belüli mozgalmakat is az államhatalommal való együttműködés és az ellenzéki szerep alapján különíthetjük el. Míg a klérus egy nagyobb része együttműködött a rezsimmel, a katolikus ellenzéki csoportok Tomášek prágai érsek, bíboros támogatásával szoros kapcsolatokat építettek ki a polgári és emberi jogok kiszélesítése mellett kiálló ellenzéki csoportokkal.

A szocialista blokk országaiban a hetvenes években új mozzanatot jelentettek a már említett, a későbbi demokratikus ellenzék alapját alkotó emberi jogokkal foglalkozó jogvédő szervezetek, amelyek figyelmét a vallásszabadság és az egyház működése sem kerülte el. A politikai ellenzék képviselői párbeszédet kezdeményeztek a katolikus hívőkkel.

Ebben a környezetben erősödött meg a titokban felszentelt papok, püspökök körül gyülekező titkos, nem hivatalos lelkeségi mozgalom, a „földalatti

²¹ Lásd bővebben: Cywiński, Bohdan: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet–Közép-Európában. II. 1945–1958. Piliscsaba, PPKE–BTK, 2005.

²² Szlovákia. In: Magyar Katolikus Lexikon. Budapest, Szent István Társulat, 2004. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szlov%C3%A1kia.html> (2009-09-25)

egyház”²³. A mozgalomban a hivatásuktól eltiltott lelkészek és egyházi elöljárók tevékenykedtek, „vezetője” pedig az ötvenes években meghurcolt jezsuita, Ján Chryzostom Korec volt²⁴. A katolikus egyház „földalatti” szárnyának tevékenysége az 1980-as évek második felében aktivizálódott. Az ehhez a csoporthoz tartozó személyek a püspöki kar számos tagját azzal vádolták, hogy túl engedékenyek a kormánnyal szemben. A földalatti szárny Csehszlovákiában is – a többi szocialista országhoz hasonlóan – a II. János Pál pápa által képviselt politikát folytatta. A Vatikán irányvonala a katolikus egyház szerepének növelését és társadalmi befolyásának kiszélesítését tűzte ki célul a keleti blokkban. Szlovák pártvezetők nyilatkozatai szerint az illegális szárny élvezte a pápa közvetlen támogatását, anyagi és erkölcsi értelemben egyaránt. Vatikáni hatásra a mozgalom tagjai kapcsolatokat építettek ki a Csehszlovákiában működő ellenzéki csoportokkal, így többek között a Charta’77 aktivistáival is. Utcai demonstrációkra sok esetben egyházi istentiszteleteket követően került sor. A „földalatti egyház” segédkezett az ellenzéki anyagok nyomtatásában és azok terjesztésében. Az ellenzék saját tevékenységéhez igyekezett felhasználni az egyház társadalmi befolyását (különösen a vallásosabb Szlovákiában). Főképp értelmiségi, művészi körökben leltek támogatókra. A szlovákiai keresztény szellemi mozgalom egyik jelentős szervezője a jogász Ján Čarnogurský volt, aki a *Bratislavské listy* szamizdat folyóiratot jelentette meg 1987 és 1989 között.²⁵

A polgári ellenzék számára az egyházzal való együttműködés különösen fontossá vált, mivel így elnyerhették a pápa támogatását, ami erkölcsi támasz

²³ Más néven „rejtett egyház”

²⁴ Az 1924-ben Szlovákiában született Korec 1939-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1950-ben internálták, kiszabadulása után, 1951-ben titokban püspökké szentelték. 1960–1968 között ismét börtönben volt, 1969-ben a pápai audiencián hivatalosan is megkapta a püspöki jelvényeket. Később a „titkos egyház” egyik legfontosabb személyisége lett Szlovákiában, a rendszerváltás után II. János Pál pápa nyitrai püspökké, 1991-ben pedig bíborossá nevezte ki. Korec vatikáni befolyását mutatja, hogy 2005-ben, a II. János Pál halála utáni konklávét előkészítő bíborosi tanácskozáson is részt vett, noha idős kora miatt nem volt pápaválasztó.

²⁵ Kováč, i. m. 2001, 286–307.

Ján Čarnogurský (1944) jogász, kereszténydemokrata politikus. Az 1970-es években az ellenzékiek jogi képviselőjeként vált ismertté, ami miatt később elvesztette munkáját. A bársonyos forradalom után a szövetségi kormány miniszterelnök-helyettese, majd Szlovákia miniszterelnök-helyettese. 1991–1992 között a Szlovák Szövetségi Köztársaság kormányfője, 1998–2002-ben a Mikuláš Dzurinda vezette kormány igazságügy-minisztere.

mellett intézményi és anyagi támogatást is jelentett. A kooperáció leginkább az emberi és polgári jogok területén jelentkezett. Az egyházi ellenzék erőteljesen hallatta hangját az 1968-as csehszlovákiai események újraértékelése területén is, több pásztorlevélben esett szó a bevonulásról – bibliai kontextusban – utalva az 1968-as megszállásra. De az egyházi ellenzék leginkább a középiskolai és főiskolai pasztoráció területén szerette volna növelni a befolyását. El szerette volna érni, hogy az állam ismerje el a „diákköri” lelkipásztori tevékenységet. A nyolcvanas évek végén megnőtt az egyházi rendezvényeken, szentmiséken résztvevő fiatalok száma. Ezt titkos jelentéseikben annak jeleként értékelték a hivatalos szervek, hogy a fiatalság bizonyos rétege csalódott, kiábrándult az állami és pártvezetésből, saját problémáikra pedig az egyház keretein belül próbáltak megoldást keresni. A csehszlovák vezetés azonban igen erőteljes ellenintézkedéseket foganatosított a fenti jelenségek visszaszorítása érdekében. A biztonsági szervek szigorú kontroll alatt tartották a „földalatti” egyház és az ellenzék közötti kapcsolatokat. A pápa ugyanakkor nyomást igyekezett gyakorolni a Csehszlovák Katolikus Püspöki Karra annak érdekében, hogy az keményebb, határozottabb magatartást tanúsítson a hatóságokkal szemben. Nem véletlen, hogy II. János Pál nem hagyta jóvá néhány csehszlovák püspök kinevezését. A jelöltekkel kapcsolatos ellenérzésének legfőbb okaként az államhoz való túlzott lojalitásukat jelölte meg, és nem tartotta őket alkalmasnak arra, hogy a vallásos rétegek érdekeit képviseljék. A Vatikán ezen kívül számos (hivatalos és nem hivatalos) lehetőséget megragadt – pásztorlevelek, imaévek, valamint anyagi segítség formájában – a másként gondolkodók bátorítására és a csehszlovák ellenzék iránti szimpátiájának megerősítésére.

Tomášek bíboros

A katolikus ellenzék vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül a jelentős befolyással rendelkező főpap, František Tomášek²⁶ prágai érsek személye sem. Tomášek 1988-ban hirdette meg „a nemzet lelki megújulásának programját”. A tíz évig tartó ünnepségsorozatot az elképzelések szerint 1997-ben, Szent Vojtěch (Adalbert) prágai püspök mártírhalálának 1000. évfordulójá-

²⁶ František Tomášek (1899–1992) katolikus pap és teológus. 1949-ben szentelték titokban püspökké, az ötvenes években munkatáborba zárták.

ra rendezett megemlékezéssel fejezték volna be.²⁷ Tomášek bíboros a programot meghirdető pásztorlevelet megküldte az összes csehszlovák egyháznak, valamint az európai püspöki karoknak. A bíborosnak az akcióval kettős célja volt: egyrészt nemzetközi támogatást próbált biztosítani a csehszlovák római katolikus egyház számára a folyamatban lévő csehszlovák–vatikáni tárgyalásokhoz, másrészt Kelet–Közép-Európa nemzeteinek lelki egyesítését hirdette a II. János Pál pápa által meghirdetett koncepció szellemében. 1988. április 23-án, Szent Vojtěch ünnepén nyitották meg Prágában az ünnepségsorozatot. Tomášek a prágai ünnepségre meghívta a lengyel egyház vezetőjét, Glemp bíborost, aki azonban helyettesét, Dambrowski érseket, a lengyel püspöki kar helyettesét küldte Prágába.²⁸

A csehszlovák katolikus egyháznak a nyolcvanas évek második felében megerősödött aktivitása nem választható el attól a feszült viszonytól, amely vezetője, František Tomášek prágai bíboros érsek és a pártvezetés között állt fenn. Az 1968-as prágai tavasz idején Tomášek táviratban biztosította a katolikus egyház támogatásáról Alexander Dubček akkori pártfőtitkárt arra az esetre, ha tovább halad a liberalizálás útján. Tomášek a Charta megszövegezésének évében, 1977-ben kapta meg a bíborosi stallumot, majd még ugyanebben az évben VI. Pál pápa Prága érsekévé – a csehszlovák katolikus egyház prímásává – nevezte ki. A prágai Várban található barokk rezidenciájáról – szemközt a köztársasági elnök palotájával – szervezte a katolikus ellenzéki mozgalmat.²⁹ Noha a Charta '77-et nem írta alá – elvi okok miatt, mivel a kezdeményezés kiötlőit kommunistáknak tekintette – később támogatta a körülötte szerveződő mozgalmat, és többször is elismerőleg szólt róla, ugyanis reális lehetőséget látott az állampárttal szembeni együttes fellépéshez: „az ő szavuk és tetteik fontosak nekünk, fontosak a mi problémáink megoldása szempontjából”.³⁰ A bíboros később, a nyolcvanas évek végén is

²⁷ Tomášek kezdeményezése valószínűleg nem függetleníthető a Kelet–Közép-Európában jelentős befolyással bíró lengyel egyház tevékenységétől, nagyban hasonlít Wyszyński millenniumi Nagy Kilencedére (Wielka Nowenna). 1957 és 1966 között a Jasna Góra-i Szűz képének másolata az ország minden plébániáját körbejárta. Lásd erről: Kloczowski, Jerzy–Müllerowa, Lidia–Skarbek, Jan: A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1994, 373–413.

²⁸ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 38. doboz 00547/1988.

²⁹ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 38. doboz 00546/1988.

³⁰ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 38. doboz 0015771/1988.

elismerően beszélt Dubčekről: „Hálásak vagyunk mindenkinek, aki támogatja követeléseinket és közel áll hozzánk” – jelentette ki a volt pártvezetővel kapcsolatban.³¹

II. János Pál a nyolcvanas éveit taposó Tomášeket biztosította arról, hogy a Vatikánban még nem számolnak a nyugdíjazásával. A pápa – Wyszyński³² bíboros halála után – vezető, szimbolikus szerepet szánt neki a szocialista országok egyházfői között. A bíboros 1987 adventjén 31 pontban foglalta össze az egyházi élet megújítását szorgalmazó programját. Alapvető követelésként fogalmazódott meg az egyháznak az államtól való elválasztása, az egyház autonómiájának helyreállítása, a szerzetesrendek újraengedélyezése, továbbá a hitélet megéléséhez szükséges feltételek biztosítása. A hatóságok azonban visszautasították a kérvényt, és azt állították, hogy a bíboros „szocialistaelenes erők befolyása alá került”. Tomášek úgy látta, hogy a csehszlovák pártállam felfogása változatlan abban a tekintetben, hogy az „államegyház” részeként kezelik a papságot, az államegyházat pedig a hatalom eszközeként igyekeznek felhasználni. Megítélése szerint a petíció körül kibontakozott kampány az egyház elleni agresszivitás lefékezésére kényszerítette a pártvezetést. A prágai bíboros érsek vallásszabadságot követelő petíciójához több százezer aláíró csatlakozott. A katolikus aktivisták Tomášek kezdeményező egyházpolitikájának tulajdonították az akció példátlan sikerét.³³

Tomášek tevékenysége gazdag élettapasztalataira épült. A főpap több politikai rendszert élt meg: élt a Habsburg Monarchiában, az első csehszlovák köztársaság polgári demokráciájában, a náci megszállás alatt, valamint az államszocialista rendszerben. „Az egyház feladatai mindig ugyanazok, a keresztény gyökereken alapulnak” – jelentette ki egy interjújában, s kifejezte azon meggyőződését, hogy a politikai keménység elősegíti a vallásos hit megerősödését. „Az elnyomás arra készteti a hívőket, hogy bizonyítsák hűségüket és vállalják az áldozatokat. Ez vezetett el ahhoz, hogy sokan, különösen

³¹ MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j 38. doboz 001577/1988.

³² A lengyel Stefan Wyszyński 1948-tól haláláig, 1981-ig volt Gniezno és Varsó érseke, a lengyel római katolikus egyház prímása, és komoly befolyással rendelkezett a katolikus egyházban. A Vatikánban II. János Pál pápa megválasztásában is aktív szerepe volt. Nagy jelentőséggel bírt a kommunista hatalommal szemben folytatott politikája, hiszen a szocialista blokkban az általa vezetett lengyel egyház rendelkezett a legnagyobb társadalmi befolyással.

³³ MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j 38. doboz 001577/1988.

fiatalok, öntudatra ébredtek és Krisztust választották” – mondta 1989-ben a kilencven évesen is igen aktív csehszlovák bíboros érsek.³⁴

A rendszerváltás előestéjén

A viszonylag szűk tömegbázissal rendelkező polgári ellenzék igyekezett hatásos válaszokat adni az átalakítás politikai és gazdasági kérdéseire, és megpróbált párhuzamot vonni a prágai tavasz idején meghirdetett célokkal. A katolikus egyház ugyanakkor a meglévőnél nagyobb vallásszabadságot követelt, és befolyásának érzékeltetésére a nyolcvanas évek második felében – a korábbi időszakokkal ellentétben – tömegdemonstrációkat szervezett. A Szent Metód halálának ezerszázadik évfordulóján rendezett ünnepségen több tízezren gyűltek össze a morvaországi Velehradban. 1988 januárjában Tomášek bíboros aláírásgyűjtésbe kezdett a vallásszabadság mellett, amelyhez több tízezer hívő csatlakozott. Az 1988. március 2-án, a prágai érseki palota előtt megtartott

Ágnes-napi búcsú vallásszabadságot követelő tüntetéssé változott. A szlovák katolikus ellenzék március 25-ére tüntetést szervezett a vallásszabadság kibontakozásáért. A megemlékezésre a hónap elején megtartott Ágnes-napi tiszteletadás után, a Kanadában működő Szlovákok Világkongresszusa nevű emigráns szervezet kezdeményezésére és támogatásával került sor.³⁵ A pozsonyi templomok hirdetőtábláin közzétett felhívás mozgósította a híveket a tüntetésre. A hivatalos szervek azonban nem engedélyezték a megmozdulást, amelyet a hatalomhoz lojális püspökök is elítéltek. A pártvezetés az eredetileg több tízezer főre tervezett demonstráció biztosítására széles körű operatív intézkedéseket foganatosított. Az egyetemi és főiskolai hallgatók március 25-re rendkívüli rektori szünetet kaptak, az állandó pozsonyi lakcímmel nem rendelkező diákoknak pedig március 24-én el kellett hagyniuk a kollégiumokat. A hallgatókat figyelmeztették, hogy a tüntetésen való részvétel a felsőoktatásból történő kizárást vonja maga után. A Pozsonyba vezető utak mentén a pozsonyi rendszámú személygépkocsik kivételével vala-

³⁴ MOL KÜM TŰK XIX-J-1-j 38. doboz 0015771/1988

³⁵ A külföldön élő szlovákok 1970-ben hozták létre – a harmincas években Kanadába kivándorolt Štefan B. Roman gyártulajdonos elnökségével – a Szlovákok Világkongresszusát (Svetový kongres Slovákov). A szervezet jelentős befolyással bírt a szlovákiai földalatti egyházi mozgalomban. Roman két nappal a tüntetés előtt halt meg Torontóban.

mennyi járművet szigorúan ellenőriztek, és nem indokolt esetben nem hajthattak be a szlovák főváros területére. Hasonlóan jártak el az állomásokon a beérkező vonatok utasaival is. Március 23-tól tilos volt a csoportos utazás a szlovák fővárosba. Március 25-én 14 órától Pozsony belvárosában különleges közlekedési szabályokat és üzleti nyitva tartást vezettek be. A rendezvény helyszínéül kijelölt Hviezdoslav tér környékét csak különleges engedéllyel vagy rendőrségi járművel lehetett megközelíteni. A televízió – műsorát megváltoztatva – 17.45-től egy rendkívül népszerű kalandfilmet sugárzott. 17 és 18 óra között a tér felé közlekedő autó-, trolibusz- és villamosforgalom szünetelt. Március 25-én a *Bratislavský Večerník* és a *Lud* című lapok a tervezett akciót elítélő, propagandisztikus írásokat jelentettek meg: „*Ki akar a hívőkkel visszaélni?*”, illetve „*A becsületes hívőktől elhatárolják magukat*” címekkel.³⁶ Az előzmények, valamint a hideg, esős idő ellenére mintegy 2500 hívő és érdeklődő gyűlt össze Pozsony óvárosában a Hviezdoslav téren, amelynek környékére vízágyúkat, rabszállítókat és rohamkocsikat vont össze a karhatalom. A hívők csendes gyertyafényes tiltakozásáról 130 személyt állítottak elő, köztük 7 külföldi tudósítót is. A tüntetésről beszámoltak a nagyobb nyugati hírügynökségek is.

A katolikus ellenzék 1988 tavaszi aktivitása befolyásolni kívánta a Vatikán és Csehszlovákia közötti tárgyalások menetét. 1988. április végén – május elején Csehszlovákiában tartózkodott a Vatikán küldöttsége, hogy rendezzék a megürült, és a két fél nézetkülönbsége miatt betöltetlenül maradt püspöki székek kérdését. A vatikáni küldöttség találkozott Ján Pásztor nyitrai és Jozef Feranec besztercebányai püspökkel. Mindkét püspököt 1973-ban szentelték fel, és az állami vonalvezetéshez igazodó *Pacem in Terris* papi békemozgalom tagjai voltak.³⁷ A Vatikán igyekezett korlátozni az államhatalomhoz túlsá-

³⁶ MOL KÜM TÜK XIX-J-1-j 38. doboz 001577/1988.

³⁷ A békepapi-mozgalmat az államszocialista rendszer országai nemzetközi irányítás alatt szervezték. Legfőbb célja az egyházak társadalmi befolyásának megtörése, valamint az egyház belső életének ellenőrzése volt. Magyarországon 1950-ben jött létre a Magyar Dolgozók Pártja titkos határozata alapján a békemozgalom. Az alsópapság és a klérus közti konfliktusok kiéleződésében játszott volna fontos szerepet, amennyiben jelentős számban csatlakoztak volna hozzá egyházi személyek. Gárdonyi Máté: A magyar Katolikus Egyház önértelmezése a pártállam idején. *Vigilia* (2004) 1. sz., 25–32.; Pál József: Békepapok. *Katolikus békepapok Magyarországon 1950–1989*. Budapest, Egyházfórum, 1995, 115–253.; Orbán József Gyula: *Friedenspriesterbewegung katholischer Priester in Ungarn 1950–1956*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége, 1996, 78–156.

gosan lojális és engedékeny Feranec működését, akit megpróbáltak meggyőzni, hogy fogadja el a segédpüspöki kinevezést. Feranec azonban ezt visszautasította. A látogatás során a küldöttség találkozott az illegális egyház vezetőivel is.

A tárgyalások eredményeképpen végül sikerült rendezni a betöltetlen püspöki székek sorsát: 1988-ban, hosszú idő után, ismét püspökszentelésre kerülhetett sor Csehszlovákiában. Júniusban Prágában és Nagyszombatban három püspököt szenteltek fel, ez az esemény a csehszlovák–vatikáni kapcsolatoknak a holtpontról történő elmozdulását jelentette. Tomášek bíboros mindkét szentmisén megismételte az egyházi ellenzék és a Charta'77 által közösen megfogalmazott követeléseket: az egyház társadalmi szerepének erősítése, az összes püspöki szék betöltése, a férfi és a női szerzetesrendek működésének engedélyezése, új szemináriumok nyitása, a papság létszámának növelése, továbbá az, hogy az állami szervek egyenrangú félként tárgyaljanak az egyházi vezetéssel. Nagyszombatban az eseménynek ünnepélyes jellege volt, míg Prágában inkább egy politikai demonstrációra emlékezett. A Szent Vitus székesegyházban a felszólalók a békepapok ellen prédikáltak, a *Pacem in Terris* békemozgalom képviselői pedig nem kaptak felszólalási lehetőséget. A „földalatti” egyház vezetői és az ellenzék győzelemként értékelték az új püspököknek – a Vatikán jelöltjeinek – a kinevezését és felszentelését.

A következő évben is több személyi változásra került sor a Csehszlovák Püspöki Karban.³⁸ Ján Sokolt 1989. június 12-én nevezték ki a nagyszombati püspökség élére, az új szepesi püspök pedig szeptemberben kapta meg kinevezését.³⁹ A hatalom azonban még 1989-ben is folytatta az ellenzékkel szembeni repressziót. A szlovákiai katolikus ellenzéki értelmiség egyik, már említett vezéralakját, Ján Čarnogurskýt, a *Bratislavské listy* folyóiratban megjelent cikke miatt 1989 augusztusában bebörtönözték. November 12-én II. János Pál pápa szentté avatta a Přemysl-házbeli („Prágai”) Ágnest. Az esemény jelentős érzelmi hatással volt a pártállam szürke ideológiai keretei között élő lakosságra. Az 1989. november 17-én Prágában megtartott demonst-

³⁸ MOL XIX-J-1-j 38. doboz 003165/1988.

³⁹ A nyitrai püspöki székbe pedig 1990 tavaszán került Korec püspök, aki a kilencvenes években több ellentmondásos nyilatkozatot is tett. A teológus, filozófus végzettségű jezsuita arra törekedett, hogy rehabilitálja az első (fasiszta) Szlovák Államot, továbbá vezetőjének, Jozef Tisónak helyet adjon a szlovák nemzeti panteonban.

ráció előestéjén a pozsonyi diákság és az ellenzék, köztük a „földalatti” egyház is tüntetést szervezett a politikai szabadságjogok, valamint a politikai elítéltek (köztük Čarnogurský) szabadon bocsátása mellett. Az egyházi ellenzék így továbbra is tevékeny részese maradt annak az eseménysorozatnak, amely november végére meghátrálásra, a politikai átmenet levezénylésére készítette a csehszlovák politikai elitet.⁴⁰

Konklúzió

Jóllehet nem olyan látványosan, mint Lengyelországban, de a katolikus egyház Csehszlovákiában is a politikai átmenet fontos szereplője volt. Az erkölcsi szempontok mellett az egyházat ebben a folyamatban természetesen saját érdekei – korábbi befolyásának visszaszerzése – is vezérelték. Ezért nem csak hathatós módon támogatta az átalakulást levezénylő ellenzéki mozgalmakat, hanem önálló elképzelésekkel, politikai akciókkal is fellépett. Ebbéli tevékenysége – és hatása – eltérő méreteket öltött a föderális állam nyugati, cseh és keleti, szlovák területein. Csehországban – a huszita hagyományok okán is – jóval kisebb szerepet játszott az emberek mindennapjaiban a katolikus hitélet, mint a morva és szlovák területeken. Az állami szervek ellenőrzése mellett működő „hivatalos” egyház mellett létrejött egy nem hivatalos „földalatti egyház”, amely a társadalmi-politikai átalakulást szorgalmazó ellenzéki csoportok egyik komoly támaszává és alakítójává vált. A katolikus ellenzéki mozgalom több tagja az 1990 utáni pluralista pártrendszerben a politika aktív közéletti szereplője lett, különösen Szlovákiában, ahol a keresztény alapokon megszerveződött Kereszténydemokrata Mozgalom napjainkban is fontos tényezője a szlovák politikai életnek.⁴¹

⁴⁰ Tůma, Oldřich: Der verschwundene Schatten. Der tschechoslowakische Regimekollaps im Vergleich. Osteuropa, 59. (2009) 2–3. sz., 85–96.

⁴¹ Az 1990-ben alapított Kereszténydemokrata Mozgalom [Kresťanskodemokratické hnutie] 1990-től 1992-ig, 1994-ben félévig valamint 1998–2006 között a Dzurinda-kormányok alatt volt részese a szlovák kormánykoalíciónak.